

Josef Říman, František Houdek. *Od pluhu >do senátu< a zpátky. Praha, Galén, 2017, 350 s. ISBN 978-80-7492-309-8*

Nakladatelství Galén nabízí tuto publikaci v kategoriích: životopisy, významní učenci, medicína, věda. Ve všech těchto kategoriích jde o skvělé čtení, s faktografií překvapující bohatstvím převážně velmi závažných nebo zajímavých informací. (Často jde o fakta málo známá nebo i dosud neznámá.) To vše podáno s brilantní vyprávěčskou elegancí a svého druhu noblesou. Není účelem této anotace řešit, jak velký je autorský podíl F. Houdka; patří mu copyright¹ stejně jako profesorovi Římanovi. Vyprávěčem, neselhávajícím pamětníkem a nositelem děje je MUDr. Josef Říman.

Narodil se 30. ledna 1925, úspěšně vystudoval lékařskou fakultu University Karlovy. Pomineme-li drobná zastavení v počátcích kariéry, můžeme konstatovat, že jeho celý profesní život je spjat s Československou akademií věd. Začínal jako aspirant, stal se vědeckým pracovníkem, ředitelem ústavu, vědeckým tajemníkem ČSAV, pak jejím místopředsedou a v letech 1986–1989 byl jejím předsedou. (To byla jeho cesta „od pluhu k senátu.“) Nutno ještě dodat podstatnou informaci, že r. 1976 založil a 15 let vedl Ústav molekulární genetiky ČSAV.

Jako jeho „cestu od senátu k pluhu“² lze pak nazvat jeho další (a úspěšné) pokračování ve vědecké práci (při zařazení jako „běžný“ vědecký pracovník). A konec konců sem patří i dlouhé hodiny u psacího stroje, kdy psal definitivní verzi své knihy.

Její první část, v podstatě důkladný úvod k vlastní biografii, se jmenuje *Kořeny*. Pojednává o širší i vlastní rodině na Těšínsku, kde autor prožil své mládí. Sleduje osudy strýce legionáře, báňského inženýra, a samozřejmě kariéru i propady svého otce Aloise Římana, vynikajícího vědce v oblasti montánních věd.³ Nechybí ani stručné zaznamenání krutostí, které provázely polskou okupaci Těšínska.

Více než sto stran je věnováno kapitole *K vědě*. Mladý absolvent protektorátního chemického absolventského kurzu se hlásil k studiu medicíny hned koncem května 1945, ale jako ročník 1925 byl odkázán na počátek řádného studia v září. Za složitých poválečných podmínek se podle možností od počátku intenzivně věnoval studiu, a to dosti všestranně. „Fiškusoval“ v Ostravské nemocnici, navštěvoval přednášky chemie na Přírodovědecké fakultě UK. Byl volentérem v Anatomickém ústavu profesora Borovanského, pak demonstrátorem v II. ústavu lékařské chemie

¹ Ing. F. Houdek píše o sobě a spolupráci s profesorem Římanem hned v úvodu knihy – prologu.

² Jde o připomínku „klasických“ návratů římských senátorů, kteří se po vypršení mandátu vraceli ke své původní práci – „k pluhu“.

³ Prodělal i nespravedlivé pronásledování, ale posléze jako profesor Vysoké školy báňské v Ostravě se stal již r. 1952 členem korespondentem ČSAV.

a biochemie u profesora A. F. Richtera. Odtud odešel a stal se vědeckou pomocnou silou v biochemické laboratoři u profesora Švejcara a po promoci se stal u něho sekundářem. Zde se seznámil s tehdy mladým profesorem Františkem Šormem a přijal jeho pozvání ke spolupráci v rámci VŠCHT a brzy na to v Ústředním ústavu chemickém – jedním z šesti „předchůdcovských“ ústavů budoucí Československé akademie věd, tehdy vrcholné vědecké instituce státu.

Vzniku či zakládání ČSAV věnuje Říman pozornost a již od těchto stránek hájí ideu pracovní „purkyňovské“ akademie (s pracovišti). V ČSAV pak po celý svůj profesní život působil. O tomto působení, bojích, objevech a často nesnadném rozhodování pojednává poslední a nejdelší kapitola stručně nazvaná *Vědou*.

Shrnout obsah této kapitoly, aniž by bylo opomenuto něco podstatného, je prakticky nemožné. Ale asi tučným písmem by tu měly být zdůrazněny objevy Josefa Římana v oblasti výzkumu retrovirů a buněčného genového inženýrství vůbec a fakt, že se stal r. 1976 zakladatelem a po dalších patnáct let byl ředitelem Ústavu molekulární genetiky ČSAV.

Jaksi „před závorku“ by se mělo vytknout několik věcí: Zlé věci autor *sine ira et studio* jen konstatuje, špatně se chovající osoby nejmenuje; naopak dobré zkušenosti s kýmkoli neváhá uvést i jménem; je výborný latiník (často užívá latinských citátů), ale dokáže vhodně citovat stejně tak i Švejka i Goetha, má smysl pro příznačný či pro dobu typický detail.

Jmenný rejstřík Římanovy knihy obsahuje víc než osm set slavných a známých, zapomenutých i neprávem zapomínaných jmen. A nejen to – autor mnohdy dokáže v několika větách napsat jakýsi miniaturní „medailonek“ s dokonalou charakteristikou a leckdy i překvapujícími fakty.⁴ Jen zcela namátkou vybírám jména Petr Bezruč, Jaroslav Heyrovský, Vilém Laufberger, Ivan Málek, Jaroslav Seifert (otec a syn), František Šorm, Otto Wichterle ... Víc než zmínění jsou také zahraniční nositelé Nobelových cen (a problematika Nobelových cen i dalších vysokých poct vůbec).

I když byl autor „plně vytížen“ vědeckou prací, jeho práce a později vysoké funkce jej nutně konfrontovaly s naší politickou realitou, méně s „Pražským jarem“ (byl mimo republiku a spíš se po návratu musel vyrovnávat s „normalizací“). Prožíval jako předseda Akademie (a také jako člen ÚVKŠČ) naši „sametovou revoluci“ a jako první, po gigantické manifestaci na Letné, požádal Milouše Jakeše, aby odstoupil. Pro historiky našich mladých dějin je tu víc než dost závažných informací – při pohledu z trochu jiné strany.

⁴ Příklad za mnohé: Magnát Robert Maxwell se původně jmenoval Šlom Lein-Hoch, byl rodák „od Užhorodu“ a s Gustávem Husákem se tudíž mohl bavit bez tlumočnicka. Při této příležitosti dodám ještě dvě „hesla“: Baťa – výzkum a Pugwashské konference – mezinárodní styky s Východem i Západem.

*Donec eris felix, multos numerabis amicos,*⁵ právem cituje autor. Nepochybuji, že po přečtení jeho knihy se vytvoří nový okruh přátel – čtenářů.

JINDŘICH SCHWIPPEL

Paul Weindling (ed.). *From Clinic to Concentration Camp. Reassessing Nazi Medical and Racial Research, 1933–1945. London and New York, Routledge, 2017. ISBN 978-1-4724-8461-1, 376 stran.* Vyšlo v řadě „The History of Medicine in Context“ (Andrew Cunningham a Ole Peter Grell eds.).

Sborník, podpořený čtyřmi granty (za všechny jmenujme Welcome Trust), reprezentuje v celkem šestnácti příspěvcích novou vlnu výzkumu nacistických experimentů na lidech, respektive obecněji výzkumu bez souhlasu jeho subjektů. Příhodně vychází v období, kdy jsme vzpomínali na výročí 70 let, jež uplynuly od následného norimberského procesu s lékaři 1946–1947.

Texty posouvají dosud převažující úzké zaměření na pokusy v koncentračních táborech pod egidou SS na novou kvalitativní úroveň. Ukazují totiž, že šlo jen o špičku ledovce. Nehumánní medicína byla ukotvena mnohem širěji i hlouběji v nacistické vědě své doby, v jejím myšlení i dramatickém etickém vykojení. Nešlo o izolované excesy vyšinutých jedinců, ale o systematickou činnost, jež vycházela vstříc válečným potřebám i potřebám lékařské vědy, zbavené všech zábrán a vedené čistě technokraticky a utilitárně. V oné zlé době se takový přístup stal novou a akceptovanou normou, již mnozí velmi iniciativně využívali, neustále posouvající hranice možného; ostatní se jako obvykle přizpůsobili. Příležitosti, které skýtalo nevídané masové násilí na lidech, k expanzi odborných aktivit a budování rychlých vědeckých kariér odolal málokdo.

Tehdy i později respektovaní odborníci a renomovaná univerzitní pracoviště byli nepochybně v různé míře do systému zapojeni. Minimálně předstírali, že nevědí, odkud pochází jejich studijní „materiál“, mnohdy sloužící německé (a rakouské) vědě až donedávna, v krajním případě šlo o hrůzné týrání a zabití na objednávku, tedy organizovaný zločin.

Druhým znakem nového přístupu ke starému tématu je soustředění pozornosti nikoli pouze na velké dějiny ve smyslu analýzy nacismu, jeho institucí a pachatelů, ale přímo na samotné oběti. Jejich identifikace, respektive identifikace jejich částí,

⁵ *Donec eris felix, multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris* – Dokud budeš šťastný, budeš mít mnoho přátel; pokud se časy zamračí, budeš sám (Ovidius, *Tristia* I.9.5).

orgánů a tkání, rozkrytí individuálních osudů a způsobů, jak oběti děsivou a bezprecedentní situaci prožívaly, i jak se s ní později vyrovnávali přeživší – to vše bylo dosud poměrně zanedbávaným aspektem. Nikoli jen čísla, statistiky a hromadné památníky, ale konkrétní lidé v maximálním možném rozsahu poznatelnosti – to je to, oč tu dnes i *pro futuro* běží. V tomto ohledu donedávna panovala jistá zdrženlivost až neochota, ať již byla dána problematikou odškodňování, či špatným svědomím příliš mnoha jedinců a institucí s minulostí. Tichá dohoda, že odsouzením několika hlavních pachatelů v Norimberku je vše definitivně vyřízeno, fungovala. Podmínky studené války a rozdělení Německa byly další okolností, která rozhodně nepřála poznání a publikaci faktů.

Lékařská a vědecká obec, podpořena mnoha právníky, zaujala kruhovou obranu s tím, že šlo o nacistickou „pavědu“, která nemá se skutečnou lékařskou vědou nic společného. Více než zjevná byla snaha minimalizovat škody a omezit vnímání celé záležitosti na malý okruh pachatelů tak, aby pověst poválečné mainstreamové medicíny zůstala panensky neposkrvrněná. Opak byl ovšem pravdou. Ostatně vysvětlit systémová selhání establishmentu teorií několika „osamělých šilenců“ je prastarý, avšak stále dokonale funkční politický manévř.

Na přelomu 80. a 90. let 20. století se dosavadní narativ stal neudržitelný a propukl veřejný skandál, jehož spouštěčem byl německý autor Götz Aly. V tom okamžiku se postoj vědeckých institucí velmi rychle přesmykl od popírání k neprodlené likvidaci všech materiálů kriminálního či nejistého původu, pokud možno bez dalšího zkoumání, identifikace a dokumentace. Prioritou bylo co nejrychlejší ukončení této překerní záležitosti, vnímané jako kompromitující pro univerzity i vědu jako takovou. Zájem obětí a trvalého historického poučení hájil zprvu málokdo.

Téma je rozděleno do čtyř okruhů, jednotlivé studie jsou opřeny o rozsáhlé prameny a bibliografii a pocházejí z pera 18 renomovaných autorů. Pokrývá etiku vědeckého výzkumu, nacistickou „eutanázii“ duševně nemocných, pokusy na těhotných a embryích, zdroje těl a preparátů pro výuku, temnou minulost antropologických sbírek, pokusy na dětech, pokusy s tuberkulózní infekcí na věznicích, ženy z Ravensbrücku či lékaře-vězně jako svědky i nucené účastníky, abychom uvedli alespoň hlavní témata. Nejde však o pouhou deskripci. Dominantním rysem díla je bohatá kontextualizace, jíž se ve dvou příspěvcích, úvodním a závěrečném, ujal sám editor jako odborník nejpovolnější.

Sborník nemůže minout nikdo, kdo se blíže zajímá o nacistickou medicínu a její hluboké, systémové ukotvení jak v lékařské vědě, tak v podstatě nacistické ideologie i v praktických potřebách režimu.

MILAN NOVÁK

Pochopit vteřinu. Prožívání času v české kultuře 19. století

Mezioborové sympozium k problematice 19. století, již 38. ročník pořádaný Ústavem pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., a Národní galerií v Praze ve spolupráci se Západočeským muzeem a Západočeskou galerií v Plzni, probíhalo ve dnech od 22. do 24. února 2018.

Když Pánbůh tvořil čas, udělal ho dost, říká se. Po tři dny se o čas dělili a z různých aspektů jej nahlíželi účastníci každoročního sympozia vztahujícího se k dějinám především kulturně-historicky. V prostorách Západočeského muzea je po roce opět slavnostně uvítali ředitel muzea František Frýda s kolegou Janem Merglem, ředitelka festivalu Smetanovské dny Lenka Kavalová za Plzeňskou filharmonii a zástupce krajského úřadu Pavel Suk, jenž relativitu vteřiny ilustroval vzpomínkou na svatby, jimž jako starosta šestnáct let úřadoval: žádný z těch ženichů, kteří prohlašovali, že vydrží mlčet 10 vteřin, nedokázal otálet se svým „ano“ před ztichlým publikem déle než nekonečné 2–3 sekundy. Chřipková epidemie pak ovlivnila program po svém, několik ohlášených referujících se muselo omluvit, nicméně uvolněný čas byl plně využit k diskusním příspěvkům.

První blok odborných příspěvků zahájil Jiří Štaif referátem *Čas, prostor a osvojený svět v názorech předbřežnových písmáků mezi kontinuitou a diskontinuitou*. Mapoval mentální mapu několika autorů ze „zlaté doby písmáků“, první poloviny 19. století, podle jejich zápisů, konkrétně ševce Víta Ješuty z Bystrice u Benešova, sedláka a rychtáře Josefa Dlaska z Doláněk, mladoboleslavského mlynáře Františka Dědiny a dalšího rychtáře Václava Jana Maška z Vodokrt. Na frekvenci jejich záznamů doložil, že

cyklický rok je pro venkovské a maloměstské obyvatelstvo v této době autentičtější než lineární čas novin; evropské revoluce a povstání 30. let jsou jim vzdálené a až rok 1848 přináší pomalu „nový jazyk“ do každodennosti jejich „osvojeného světa“, což souvisí s novou správou a podílem sedláků na občanské společnosti. Navázal Václav Smyčka, jenž pojmenoval svůj příspěvek *Produkce modernity a časový hiát*, a tezi o nutném protikladu cyklického vs. lineárního času zpochybnil. Ptal se, co se stalo s časem v 19. století ve chvíli mezi starým režimem a modernitou. Uvedl tím téma obecné platnosti teze historika Reinharta Kosellecka o „zčasování“ a teze sociologa Niklase Luhmannna o „hiátu“, přechodném času, a následující diskuse se k němu často obracely. Epocha Francouzské revoluce, napoleonských a koaličních válek, vnímaná jako labilní přítomnost, byla chápána i jako brána k nové epoše, trhlina táhnoucí se přítomností. Ke komodifikaci a modernizaci se vztahoval i příspěvek Lenky Řezníkové *‘Deadline’ a ‘timing’*. *Sociální čas a jeho reprezentace ve výkonové společnosti 19. století*. Pojednával o liberální ideologii s heslem *time is money*, rovnici, v níž se ekvivalentem času staly peníze a profit, o době, kdy i náhoda/štěstěna byla sekularizována tím, jak člověk přebírá iniciativu. Příspěvek zmínil i reakci dekadentních hrdinů nekompatibilních s duchem kapitalismu, programově rezignujících na sociální vzestup svou koncepcí nepodnikavosti. Neboť „čas na začátku 19. století začíná požírat svého stvořitele“. Následovala dlouhá diskuse, kde mj. padla námitka, že racionalizace času po půlstoletí narážela na to, že většina obyvatel neměla hodinky, hodiny jako časový úsek hrály větší roli jen pro cestující.

Druhý blok sympozia započal Ladislav Futtera s referátem *Prorocství v kultuře českého*

osvícenství a romantismu přítomné seznámil s vývojem žánru prorocství (nejproslulejší byli Sibyla a slepý mládenec) a s metodami, jakými byl realizován v dobách po nástupu osvícenství, kdy bylo prorocství konfrontováno se snahou předvídat budoucnost vědeckými metodami i s národní ideou (Libuše, blaničtí rytíři). Ani Josefu II. nebylo cizí prezentovat se formou prorocství. David Franta představil *Aorist a imperfektum jako příznak „minulejšího“ času v českojazyčné beletrii 19. století*, starobylé slovesné tvary oživené Hankou i Erbenem. Po diskuzi o poplávce po prorocství a jejich potenciálu aktualizace, o Dobrovském a jeho pojetí gramatiky a o akceptaci Blaníku českými Němci, na závěr dopoledního jednání, ve třetím bloku symposia, přišlo „překvapení“ (namísto příspěvků onemocnělých kolegů): Jan Mergl, vedoucí Uměleckoprůmyslového oddělení Západočeského muzea po čas(opis)sběrném dokumentu *Cestování v muzejním čase* o zakládání muzea v Plzni doprovodil účastníky na stálou výstavu Umělecké řemeslo/Užité umění, nově otevřenou po 40 letech. Bylo tu instalováno dva a půl tisíce exponátů v původních mobiliářích (cca 1/10 ze sbírek v držení muzea), sledujících vývoj uměleckých řemesel od starověku do 20. století. Expozice je pozoruhodná nejen obsahem, ale i inspirativním způsobem vystavení.

Odpoledne zahájila moderátorka Lenka Řezníková grafem demonstrujícím, jak často se vyskytuje slovo sekunda v odborné a krásné literatuře mezi lety 1800–1870. Tím uvedla čtvrtý blok, literárně orientovaný. Alice Jedličková a Kateřina Piorecká nazvaly svůj referát *„Čas nestojí, kamaráde...“ Vyprávěný a žitý čas v próze Terézy Novákové*. Plasticky představily autorku Děti čistého živého, obrazu z duchovního života východních Čech, jako skutečně originální

spisovatelku, která právě časovou konstrukcí své knihy předběhla své současníky a způsobem, jak s vyprávěním zachází, napsala v podstatě román o úloze času pro různé postavy tohoto výjimečného díla, román o individuálním čase. Karel Kolařík v referátu *Jiná doba. Úsilí Jiřího Karáska ze Lvovic o jinou přítomnost* popsal, jak Karásek utvářel sám obraz svého života: stylizoval se do cizince v celém světě. Život jako nekonečná krize, defilé vzestupů a pádů definuje a člení jeho čas. Okamžik jako úzkost, krásou naplňovaná přítomnost se stane jen jednou za život a soustředí v sobě vše minulé i budoucí. Pomíjivosti odolává pouze umění. Poslední odpolední referát byl věnován rovněž literatuře a vzpouřám ztracených existencí. Lucie Kořínková jej pojmenovala *„Á... mladý pán už vstal“ (k otázce flámů)*. Navázala na sociální čas a etické souvislosti odkazem na dílo Františka Gellnera. Proti ctnostnému dennímu i nočnímu rozvrhu, proti časové disciplinaci je flám ukázkovým fenoménem vybočení z řádného nočního a následně i denního provozu. Na závěr v diskuzi diskutující porovnávali čas prózy Terézy Novákové s časem dějů v opeře.

Večer věnovali účastníci symposia návštěvě vernisáže výstavy *Čas, čas, čas...* v umění 19. století, zahájené v Západočeské galerii, výstavní síni „13“. Uvedli ji oba autoři výstavy, Eva Bendová a Vít Vlnas.

Páteční dopolední, pátý blok začal referátem Kataríny Beňové *Album kresieb zo života rodiny Odescalchi*. Album půlstovky kreseb, malovaných členem prešpurské aristokracie, je svého druhu časosběrným záznamem čtyř roků života mladých šlechticů od zábav po podíl na historických událostech v letech 1847 až 1850, záznamem plynutí času v klidných i vyhrocených okamžicích. Jiným, stejně barvitým

pramenem mohou být vzpomínky, deníky a korespondence z cest. Jan Pezda v referátu *Čas, prostor a pohyb v cestovních denících, éry zrychlování* na jejich podkladě boural sociologickou konstrukci venkova jako zdroje zaostalosti a nemodernosti v kontextu modernity (Anthony Giddens, Zygmunt Bauman), neboť „egodokumenty venkovanů“ z let 1820–1860 dokazují opak. K určování času na venkově nebylo potřeba mechanických hodinek, leckterí venkované je však vlastnili a na hodiny se často odvolávali. Opíral se o dokumenty „venkovanů“, kteří se z různých důvodů vydali na cesty, a tím se vyvázali ze svých sociálně prostorových poměrů (školní pomocník Věnceslav Metelka, syn mlynáře Josef Antonín Günther, obchodník s přízí František Slavotěch Jerie). Pezda uzavřel, že individuální zkušenost nelze paušalizovat, ale rovněž není třeba ji označit za atypickou, je třeba kriticky stále přehodnocovat dostupný materiál a pátrat po dalších pramenech ve venkovském prostoru. Z měst jich máme mnohem více. O tomto prostředí referovala Marie Fiřtová v pojednání *Pojďme se projít po pokoji! Feno-mén Zimmerreise a prožívání času měšťanem*. Ve 40. letech 19. století si pohodlným cestováním po malbami vyzdobeném interiéru svého příbytku rozšiřovala obzory nejen aristokracie, ale i někteří měšťané, jak dokumentovala na příkladu pražské mlynářské rodiny Michaloviců, jimž roku 1847 stěny vyzdobil malbami cizích krajín rodinný přítel Josef Navrátil. V protikladu k této módě je prototyp žánru, román Xaviera de Maistre *Voyage autour de ma chambre*, kdy nucený pobyt v jednom pokoji autor pojal jako parodii na dobové cestopisy a jako cestu ke svobodě, sondou do duše, během níž ztrácíme pojem o prostoru a času. O vynálezu volného času a jeho zobrazování hovořila Markéta Dlábková v příspěvku *Dolce far niente*.

Nicnedělání jako motiv salonní malby a jeho odraz v ilustrovaných časopisech poslední třetiny 19. století. Žánrové ilustrace zachycovaly zpravidla hrdinku nejčastěji se zábavnou knihou, časopisem (na rozdíl od muže s novinami), lenošící v různých polohách, zřetelně si vědomou toho, že je objektem pozorování, a byly hojně publikovány i v časopisech, které jalovost a klišé celé kompozice kritizovaly. Tyto lelkující ženy byly ovšem v historických kostýmech šlechticů, orientálek, jižních krásek; nicnedělání totiž nebylo nic pro řádné moderní ženy. Následovala opět bohatá diskuze, zvláště se probíraly různé časoměrné přístroje od vězních, kostelních a radničních, přes interiérové až po osobní, k nimž patřily i jednoduché sluneční, sestavené z dvou destiček a provázku, s naznačenými deklinacemi evropských měst, přenosné v kapse. Švýcaři zmenšili a zlevnili kapesní hodinky až v polovině 60. let, tehdy byl čas „demokratizován“. Ale ani funkce hodinek zdobit majitele jako šperk není zanedbatelná. Sám pojem „hodina“ je a byl často používán velmi nepřesně, jako hyperbola (na Hromnice o hodinu více, trvá ti to hodinu). A subjektivní prožívání času už vůbec nelze hodinami změřit. Otázka hodin se také může stát politickou záležitostí, jak dnes můžeme sledovat v dohadách o zimní/letní čas.

Následně ředitel Západočeské galerie Roman Musil pozval účastníky na výstavu k výstavě *Trauma, tíseň, extáze, prázdnota*, jež probíhala do května v Masných krámech.

Odpolední jednání, šestý blok, zahájil referát Milana Hlavačky *Čas píchacích hodin*. Popsal prostředky, jakými se vyvíjela kontrola pracovního času, napřed pracovní doby úřednictva či policie; s nástupem industrializace se předmětem disciplinace stalo tovární dělnictvo. Nedochovilnost byla novodobým hříchem, nejnovější přístroje

americké provenience efektivně sledovaly pohyb dělníků, kteří se tak proměnili v čísla a známky. Nadvláda toho, kdo vládne hodinami, přetrvává, jakkoliv píchačky v současnosti postupně mizí. Marie Macková v referátu *Pracovní doba a úřední hodiny státní správy v Čechách 19. století* dosvědčuje: kontrolou dochvilnosti byl přítomen i nepřítomný šéf. Postupně se upevňoval pojem „pracovní doba“, čas strávený na pracovišti státními úředníky; na rozdíl od nich obchodníci a řemeslníci pracovali i doma a pracovní dobu neměli. Délku pracovní doby až do 1. světové války stanovoval šéf úřadu (Vídeň). Naopak pravidelné úřední hodiny pro veřejnost byly vypisovány až od 60. let 19. století, a to různě, podle místních zvyklostí. V diskuzi se potom připomenulo, že i měření času ve sportu je přípravou na pracovní proces ve volném čase, stopky byly vynalezeny už roku 1865. Pobyt na pracovišti se začíná formalizovat, živnostníkům se z pracovního času ubírá proti jejich vůli (neděle), kdežto zaměstnanci chtějí uzákonit volno (dovolená).

V osmém bloku po přestávce Berenika Zemanová Urbanová hovořila o pracovní době herců: *„Po dobu solárního roku...“ Čas a divadelní provoz v 19. století*. Vedle roku fiskálního, vojenského, církevního, školního atd. existoval rok solární, na jehož dobu trvání se povolovaly koncese divadelních provozovatelů, až pak se stavěla aréna, a následovalo-li špatné počasí, mohlo to snadno vést k finančnímu krachu. Smlouvy s herci měly různou podobu, pokuty za pozdní příchody na zkoušky i představení nutily herce trávit neplodně čas čekáním na vlastní výstup, čas herecké kariéry byl závislý na typu např. naivka-milovnice-matka, stále angažmá bylo většinou krátké, prostě nejistota divadelní existence byla různými druhy času stále otrásána. Stáří u divadla bývalo

neradostné. Jan Kachlík ve svém příspěvku *Lidé, přístroje a manipulace s časem v hudbě 19. století* předvedl u klavíru, jak funguje tempo a rychlost v hudbě, a vysvětlil, jak se stanovovalo tepem srdce v baroku, později slovním označením (které ovšem postrádá objektivitu), až si roku 1815 nechal Johann Nepomuk Mälzel patentovat metronom. Rychlost skladby ovlivnil i novější vynález gramofonové desky: zprvu se do limitu 5 minut musela vejít delší skladba nebo se naopak opera vydala ve 40 deskách. Interpreti se nejednou museli přizpůsobit technice. U hudby zůstal i Milan Pospíšil s referátem *Struktura operního času aneb Proč Dalibor neutekl*, v němž vysvětloval, co se rozumí dějem v opeře. Mezilidské střety se předvádějí ve formách hudebních – árie, duety, sbory (čas se natahuje, vážne), recitativy se blíží času reálného dialogu. Opera má tedy nerovnoměrný, přetržitý čas oproti kontinuálnímu času činohry. To musí akceptovat i libretista, i návštěvník divadla, pokud zabloudil na operu (typ, který charakterizoval Pospíšil anekdotou: – Jaké bylo včera představení? – No jaké, ve tři čtvrtě na dvanáct se podívám na hodinky, a ono bylo devět). Marta Ottlová a Martin Šochman navázali referátem *Dvě drobnosti k Wagnerovu pojmu znějící mlčení*, kterým Pospíšilův referát doplnili principy, jimiž se liší dramaturgie dialogové struktury činohry od disociace času v opeře a ilustrovali to na filmovém a operním ztvárnění Othella a Paní Bovaryové. V obou případech zaznělo „znějící mlčení“ (velikost básníka je v tom, co zamlčí, hudebník to rozezná hudbou). Ještě zmínili hudební podmalbu němých filmů a leitmotiv spojený s vizuální expozicí, což je vlastně působení minulosti na současné dění. V následující diskuzi uvedli, proč se němý film zdánlivě paradoxně chopil ztvárnění opery nebo jak úspěšný byl pokus

rekonstruovat renesanční tempo analogií s tempem zpěvu ptáků. Také se zmínila policejní hodina, která podstatně ovlivňovala délku divadelních představení.

Následně měli účastníci sympozia příležitost zhlédnout vernisáž výstavy Západočeského muzea Všeho do času... (1788–1918), jež se snaží zachytit víceúrovňové vnímání času (individuálního a obecného) v Plzni a okolí. Výstavu lze navštívit do září 2018.

Sobota byla už tradičně věnována výtvarné kultuře. Osmý blok uvedl moderující Roman Prahls vsuvkou o nároku modernistů přijít se svou alternativou (Umění své době, doba svému umění). Petr Šámal v referátu *Grafika 19. století – pohotově, nebo zdlouhavě médium?* hovořil o dataci na grafických listech a její ceně pro určení aktuálnosti zpodobené události. Zajímavá je různá rychlost reakce grafiků, resp. vydavatelů na některé politické události a na často zobrazované katastrofy a důvody některých odkladů nezpůsobených technickými překážkami, ale jistou vypočítavostí či autocenzurou nakladatele. Naopak grafické listy zobrazující katastrofy byly uveřejněny pohotově, neboť fond z prodeje šel na podporu poškozených. Petra Trnková pojmenovala své téma *Fotografie a oka mžik. O zrychlování a zpomalování fotografického záběru*. Světlo a čas podléhají recipročnímu fyzikálnímu zákonu. Ve fotografii se to projevuje na expoziční době, a délka expozice se – nikoliv přímo úměrně – zkracovala s pokrokem techniky. Ale ne vždy je ostrost záběru prioritou fotografa. V diskuzi zazněl komentář k limitovanému významu grafických listů jako pramene: občas byly zobrazovány události, které se teprve

měly stát. Zato pro dokumentační hodnotu jsou cenné sbírky daguerrotypií, fotografií a diapositivů zachované v mnohých knihovnách aristokratů, výtvarníků, muzeí aj.

Poslední, devátý blok byl podle moderátorky Kateřiny Piorecké „teoretickým salto mortale“, teoretickým shrnutím dosud nasvíceného materiálu. První měl „trochu experimentální příspěvek“ Tomáš Winter pod názvem *Montáž a čas ve vizuální alegorii*. Pracoval s iluzionistickým obrazem Čas a věčnost amerického malíře Johna Habermela z přelomu 19. a 20. století a interpretoval ho výkladem alegorie a symbolu v teorii modernity a postmoderního umění. Filip Vostl nahlédl téma ze sociologického hlediska v referátu *Zrychlená vteřina rané modernity*. Směřoval k tezi „dynamické stabilizace modernity“, tj. že v moderní společnosti založené na růstu a akceleraci (a v hlubších společenských strukturách se neměnicí) musí dynamizace běžet, aby byl zachován status quo, čímž ztrácí svůj moderní étos. Chronický stres, „spěchavá nemoc“ zachvacuje stále širší okruh lidí, a s tím roste poptávka po knihách o zpomalení. Koneckonců už ve 40. letech 19. století se zrychlování bránilo tzv. „flanérií“ a brali si na procházku želvu, ale postavit se takto času si nemohl a nemůže dovolit každý, pomalý čas je komodita poměrně drahá.

Nakonec se Radim Vondráček ujal závěrečného shrnutí. Připomněl, že vyjde sborník z tohoto sympozia, jenž bude obsahovat i příspěvky kolegů, kteří pro nemoc nemohli přijet, a ohlásil téma příštího sympozia, jímž bude „Lid“.

HANA MÁŠOVÁ

František Wald: *Essay 1891–1929*. K. Ruthenberg (ed.). Prague, Wald Press, 2009, 232 s., obr. ISBN 978-80-903931-6-5

František Wald (1861–1930) byl 25 let zaměstnán v kladenských železárnách jako šéfcemik. Od roku 1908 byl profesorem metalurgie a teoretické a fyzikální chemie. Uváděnou knihu *Essays* nikdy nenapsal, ani nevydal, přesto je jejím autorem. Jeho obdivovatel z lovaňské univerzity použil Waldovy časopisecké články z let 1891–1929, zasvěceně je uvedl a seřadil do 14 kapitol. Základem každé kapitoly je Waldův článek. Pokud byl publikován v češtině, byl přeložen do angličtiny, která je běžně dostupná vědecké obci.

K jednotlivým kapitolám: 1. kapitola se nazývá Hypotéza a disociace elektrolytu, článek se objevil v *Listech chemických* (LCh) v roce 1891. 2. kapitola je překlad Waldova článku o směru samočinných lučebných reakcí otištěném také v LCh o dva roky později. 3. kapitola se věnuje Gibbsovu pravidlu, text vyšel roku 1896 opět v LCh. 4. kapitola obsahuje Waldův text článku *Elementare chemische Betrachtungen*, publikovaný v *Zeitschrift für physikalische Chemie* v roce 1897. 5. kapitola je Waldova odpověď na vlastní otázku, co je chemické individuum. Vyšla rovněž v *Zeitschrift für physikalische Chemie*, v roce 1899. 6. kapitola obsahuje překlad Waldova článku *Idealism a materialism v přírodní vědě* (časopis *Nová doba*,

1901). 7. kapitola je zaměřena na Waldovo pojetí cyklických reakcí (LCh 1901, původní název *O kruzích reakčních*). 8. kapitola shrnuje Waldův názor o poměru přírodních věd k filosofii v cizině a u nás (časopis *Přehled* 1905). 9. a 10. kapitola jsou v podstatě nekrology na D. I. Mendělejeva a M. P. E. Berthelota. Oba nekrology vyšly v roce jejich úmrtí 1907 v periodiku *Přehled*. 11. kapitola je věnována Waldovu názoru na poměr chemie k matematice (*Chemické listy*, dále ChL, 1909). 12. kapitolu tvoří přednáška o experimentu a teorii v chemii, kterou Wald přednesl před Královskou českou společností nauk a která byla otištěna v ChL v roce 1909. Ve 13. kapitole je Waldův návrh na novou soustavu chemických vědomostí, otištěný v roce 1916 v ChL a přednesený na schůzi České chemické společnosti. 14. kapitola je podle Ruthenberga nepublikovaný Waldův rukopis *Grundzüge einer Theorie chemischer Operationen*. Text však vyšel v češtině v *Rozpravách II. třídy ČAVU* v roce 1929.

Být editorem Waldových esejů, zvolil bych zásadněji Waldovy články, než to učinil Ruthenberg, tedy články tematicky věnované filosofii chemie. Ale i tak je kniha dobrý počín. V době panování marxisticko-leninské ideologie u nás byl F. Wald starší zatracován, takže uváděná kniha splňuje částečně podtitul knihy – *Philosophy of Chemistry*.

J. JINDRA